

TİMUR'UN ÂLİMLERLE İLİŞKİLERİ

مناسبات امير تیمور با علماء

Mustafa AKKUŞ*
İzzetullah ZEKİ**

Öz

XV. asırda fetihleriyle ün salan büyük Türk hakanı Emir Timur'un dini ve siyasi kişiliği üzerine olumlu ve olumsuz birçok çalışma kaleme alınmıştır. Yapılan çalışmaların birçoğunda Timur, zalim, katil, barbar, kültür ve medeniyetten uzak, din ve inanç yönü zayıf bir hükümdar olarak tanıtılmıştır. Hâlbuki Timur, küçük yaşından itibaren memleketi Keş'te mutasavvıflarla tanışarak Ehl-i Sünnet Hanefî çizgisinde siyaset izleyen bir emirdir. Devletini ilim ve irfan üzerine temellendiren Timur, sürekli âlim ve ariflerle iç içe olmuştur. Devletin şan, şöhrat, hayır ve bereketini meşhur arifler Şeyh Zeyneddin Fahûrî, Şeyh Şemseddin Havâfî ve Seyyid Bereke ile yükseldiğini defalarca dile getirmiştir. Bahsi geçen âlim ve ariflerle sefere çıkan Timur, Hârizm, Horasan, Bağdat, Şam ve Anadolu'dan Teftâzânî, Cürcânî, İbnü'l-Cezerî gibi birçok âlim ve arifi Semerkant'a taşıyarak sarayına yerleştirmiş, ilmi müzakereler yaptırmış, fetih ve seferlerini bunların fetvası üzerine gerçekleştirmiştir.

Timur, sistemleştirdiği on iki kesim topluluğun başında ulemayı koymuştur. Kendisi bu durumu "toplumdaki insanlardan ulema, şeyh ve seyitleri ilk sıraya koydum. Çünkü bunlar benim meclisimin süsüdürler. Dini emirleri onlardan öğrenir, helal ve haramın açıklamasını onlardan alırım" şeklinde açıklamıştır. Her ne kadar Timur, kendini İslam'a hizmet eden sadık bir padişah,

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/Türkiye, makkus@konya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6327-8278>.

** Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Burdur/ Türkiye, izzetullahzeki@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-6571-7377>.

Tanrının yeryüzündeki gölgesi olarak telakki etse de kimi âlimler onu Cengiz Han'ın yasalarını şariat kaidelerinin üzerinde tuttuğu iddiasıyla tekfir bile etmişler, deccal, yecûc ve mecûe dahi benzetmişlerdir. Bu farklılıklara binaen Timur'un ulema ile ilişkilerine dair bir çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmuş, onun ulema ile olumlu ve olumsuz ilişkileri ele alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Timur, Ulema, Teftâzânî, Cürcânî, Mevlana Abdülcebbar

چکیده

درباره شخصیت دینی و سیاسی پادشاه بزرگ ترکها امیر تیمور که در عصر پانزدهم میلادی با فتوحات خود شهرت یافت، مطالعات بی شماری صورت گرفته است، عده ای مثبت و تعدادی هم منفی اند. در اکثر مطالعات از تیمور به عنوان ظالم، قاتل، بربر، بیخبر از مدینیت و کلتور، و شخص بی دین فاقد ایمان یاد شده است. در حالیکه امیر تیمور از اوان طفولیت در زادگاه اش شهر کش با اهل تصوف آشنا گردیده و در چوکات اهل السنة والجماعة سیاست خود را پیش برده است. تیمور که بنیاد اساسی دولت خویش را بالایی علم و عرفان بنا نهاده بود به صورت دایم با علماء هم صحبت بود. شان، شهرت، خیر و برکت دولت خویش را در دعای شیخ زین الدین فاخوری، شیخ شمس الدین خوافی و سید برکه می دید. او با علماء و عارفان مئذکره در فتوحات شرکت نموده از مناطق خوارزم، خراسان، بغداد، شام و آناتولی علمای چون تفتازانی، جرجانی، ابن الجزری و علماء نامداری زیادیرا با خود به سمرقند آورده در درگاه خود جابجا نموده، میانایشان بحثهای علمی روی دست گرفته، فتوحاتو جنگها اش را مطابق فتوای ایشان انجام میداد.

امیر تیمور که جامعه را به دوازده بخش تقسیم نموده بود در راس همه علماء قرار داشت. چنانچه خودش میگوید (در طبقه بندی جامعه علماء، سید ها و شیخ ها را در ردیف نخست قرار دادیم ایشان مجلس مان را زینت میبخشند. اوامر و نواهی دینی چون حلال و حرام را از توضیحات آنها یاد می گیریم.) تیمور خویش را یک پادشاه خدمتگار صادق و واقعی اسلام و سایه خدا در روی زمین میدانست. اما تعدادی از علماء تیمور او را به اتهام ترجیح دادن یاسای جنگزی به شریعت نبوی تکفر نمودهاو را به دجال، بهیاجوج و ماجوج تشبیه نموده اند. موجودیت معلومات ضد و نقیض نویسنده را به یک مطالعه مستقل علمی در مورد رابطه مثبت و منفی تیمور با علماء تشویق، ترغیب و ملزم ساخت.

واژه گان کلیدی

امیر تیمور، علماء، تفتازانی، جرجانی، مولانا عبدالجبار

GİRİŞ

XV. asırda Semerkant merkezli kurduğu Timurlu Devleti'nin sınırlarını Mâverâünnehir'den Horasan, İran, Turan, Şam, Bağdat, Anadolu ve Moskova'ya kadar genişleten Timur, devletin temellerini fetih ve cihad gibi dini değerler üzerine atmıştır. Bu doğrultuda en büyük desteği de çoğunlukla saygı gösterip himaye ettiği âlimlerden görmüştür. Onun âlimlere karşı bu ilgisi fetihlerini kolaylaştırmış, idaresini güçlendirmiş, sınırlarını genişletmiştir. Zapt ettiği bölgelerin gözde âlimlerini Semerkant'a getirerek ilim ve medeniyetin beşiği haline getirmiştir. Başka bir ifadeyle Semerkant'ı kısa bir sürede dünyanın cenneti haline getirmiştir.¹ Teftâzânî, Cürcânî, Şeyh Şemseddin Muhammed el-Cezerî, Kadıkudat Şehâbeddin İbn Şehîd, Muhyiddin İbnü'l-İz ve Şemseddin Nablûsî, gibi zamanın ileri gelen uleması ile Cemaleddin ve Şehabedin Ahmed el-Zerdkeşî gibi tabipler Semerkant'a getirilen âlimlerden bazılarıdır.²

Timur döneminde toplumun saygın kesiminin ulema sınıfı olduğu tarihçilerin birleştikleri ortak noktadır. Ulemayı sevip sayan Timur'un imamlara saygı ve sevgiyi abartılı bir şekilde ilke haline getirdiği de nakledilmektedir.³ Hayatını İslam'ı yaymak ve putları yıkıp kâfirlere karşı cihad yapmak için geçiren Timur, Hindistan, Gürcistan ve Çin üzerine defalarca sefer düzenledi.⁴ Âlimler de Timur'un bu faaliyetlerini samimi bir şekilde yaptığına inanarak destek verdiler.⁵ O, ayrıca kendi halklarına karşı zulmeden hükümdarlara karşı da seferler düzenleyerek kendini tüm İslam âleminden sorumlu görürdü. Bundan dolayı bazı kaynaklarda ondan "*Tanrının yeryüzündeki gölgesi*" olarak bahsedilmektedir.⁶ Timur ise kendini "*Türklerin beyi, Müslümanların emiri, Moğolların damadı Emir Timur Güregen ve Timur Bek*" olarak anardı.⁷

Bazı âlimler de Timur'u Cengiz Han'ın yasalarını İslam hukuku ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sünneti üzerinde tuttuğu ithamıyla onu tekfirle suçlamaktadırlar. Fakat bir takım Arap tarihçilerinin bu iddiaları ulemayı sevip sayan, cami ve medrese yaptırıp namaz kılan Timur'un tekfirle suçlanmasını

¹ Velîyullah Kâvesî, "Çigünegi-i İrtibat-ı Timur bâ Hüner ve Hünermendân", *Gülîstan-ı Hüner*, S. 3, 2009, s. 32.

² İbn Arabşah, '*Acâ'ibü'l-Mağdûr fî Nevâib-i Timûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2012, s. 272; Musa Şamil Yüksel, "Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIII/1, 2008, s. 243.

³ Kâvesî, a.g.m., s. 31.

⁴ Nizâmeddin-i Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, 1987, s. 331; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara, 2000, s. 32.

⁵ İsmail Aka, *Timurlular*, Ankara 1994, s. 147.

⁶ Yüksel, a.g.m., s. 240.

⁷ Hayrunnisa Alan, İlyas Kemalöglü, *Aşya'nın Sekiz Asrı Cengizoğulları*, İstanbul 2016, s. 184.

gerektirmez.⁸ Aksine Timur, ulema ile hem sohbet olup onlarla istişare eden bir hükümdar olarak karşımıza çıkmaktadır. Timur'un devletinin temellerini meşhur mutasavvıflar Şeyh Zeyneddin Fahûrî, Şeyh Şemseddin Havâfî ve Seyyid Bereke'nin dua ve manevi destekleri üzerine attığı nakledilmektedir.⁹Fakat kimi tarihçiler onun dini tutumu ve faaliyetleriyle ulema ile ilişkilerini, siyasi gayeleri için alet ettiğini dile getirmektedirler.¹⁰

Seferlerine âlimleri götüreren Timur, saray teşkilatını oluşturan divan başkanlarını da ulema sınıfından seçtiği görülmektedir. Meşhur ulemadan Mevlana Kutbeddin, Timurlu Devleti'nin baş âlimiydi. Hâce Mahmud İbn Şehâb el-Herevî, Mesud es-Simnânî, Muhammed es-Sâğucî, Tâceddin es-Selmânî, Alâüddeve, Muhammed et-Tûsî gibi zatlar onun divan sahibi olarak çalışıyorlardı. Timur sonrası hiç kimsenin kâtipliğini yapmayan, Farsça ve Arapça bilen Mevlana Şemseddin, onun kâtipliğini yapıyordu. Mevlana Abdülcebbar b. Numan onun imam ve tercümanlığını yapmaktaydı. Mevlana Übeyd ve Cemâluddeve onun tabip ve baştabibi olarak vazife ifa ediyorlardı.¹¹

Timur, ulemanın konuştuğu mecliste fazla konuşmazdı. Kendini ilgilendirmeyen konulara girdiği takdirde yanındaki âlimler tarafından susturulurdu. Bu konuda Allah'tan başka hiç kimseden korkmayan Semerkant Şeyhülislam'ı Hâce Abdülevvel'den çok çekinirdi. Hatta Hâce Abdülevvel bir sohbet sırasında Timur'u muhatap alarak: *"Hayır ey emir! Sen sus! Ben konuşacağım"* diyerek uyarıyordu. Timur bir defasında: *"Zekât nasıl verilir"* dediğinde Hâce Abdülevvel: *"Sana zekât vermek düşmez. Çünkü sana farz olan şey gasp etmiş olduğun haram malları sahiplerine geri iade etmendir. Herkesin hakkını verince de sana hiçbir şey kalmaz fakir olursun. Böylece sana zekât almak ve insanlara el açmak caiz olur"* dedi. Buna karşı Timur, âlimlere duyduğu saygıdan dolayı hiç sesini çıkarmadı.¹²

Timur, Dımaşk'ı ele geçirdiğinde el-Hâkim el-Abbâsî adında birisi gelerek kendisinin Abbâsîlerin torunu olduğu, dolayısıyla kendisini hilafetin başına getirilmesini ister. Bunun üzerine Timur, âlimleri toplayarak istişare eder. Aralarında İbn Haldun ve İbn Muflih'in de bulunduğu ulema konseyi hilafet

⁸ İbn Arabşah, a.g.e., s. 431; Yüksel, a.g.m., s. 241.

⁹ Ebü's-Sena Mahmud b. Said Makdiş Safağisi, *Nüzhetü'l-İnzâr Acâyibü't-Tevârihve'l-Ahbâr ve Menâkibü's-Sadetü'l-ethâr*, thk. Muhammed Osman, Beyrut 1971, s. 278; Yüksel, a.g.m., s. 242.

¹⁰ Aka, *Timurlular*, s. 147; Feridun Elhiyari ve Zehra Alamî Zuvara, *"Berresi-i Takapuhay-i Mezhebî-i Timuriyân (771-912) ve Mesele Meşruiyet Hâkimiyet"*, *Fuzuhişnâme-i İlmî Puzûhişi Târîh-i İslam ve İran, Danişgah-ı ez-Zehra*, 30/120, 2016, s. 11.

¹¹ Takıyüddin Ahmed b. Ali Makrizî, *Dürerü'l-Vukûdü'l-Feride fi Terâcim'il-'Alâmi'l-Müfide*, I, thk. Mahmud Celilî, Beyrut 2002, s. 557.

¹² Yüksel, a.g.m., s. 242.

davasında bulunan adamın haksız olduğuna dair görüş belirtirler. Buna karşı Timur: *"Fakihler ve kadıları dinledin. Haksız olduğun açık ve nettir. Artık gidebilirsin, Allah seni hidayete kavuştursun"* diyerek cevap verir.¹³

Şam ve Halep gibi bölgeleri zapt ettiği sırada kendine karşı direndiklerinden dolayı yakıp yıkmaktan vazgeçmeyen Timur, ashaptan Halid b. Velid'in türbesinin bulunduğu Humus'a geldiği zaman: *"Halid b. Velid'e olan hürmetimden dolayı bu şehri bağışlıyorum"* diyerek tahrip edilmesine müsaade etmez.¹⁴ Timur, Şam'a kalabalık bir orduyla Babü's-Sağır kapısından içeriye girer. Hanefîleri, Şâfiîlerden daha üstün görerek Cuma namazını Emevi Camiinde kılar, Hanefî kadılıkudatı Muhyiddin Mahmud İbnü'l-İzz, Cuma hutbesini Timur'un adına okur.¹⁵

Timur, âlimlere saygı gösterdiği gibi meclisine girmesine engellediği âlimler de bulunmaktadır. Timur: *"İlim derecesi mi üstün veya soy derecesi mi?"* dediğinde Hanbeli mezhebine mensup Kadı Şemseddin en-Nablûsî: *"İlim derecesi soy derecesine göre üstündür"* diyerek Hz. Ebu Bekir'i ilmi cihetten üstün olduğu için Hz. Ali'ye tercih edildiğini dile getirir. Ardından Timur'un kendisini öldüreceğini düşünerek titrer halde kıyafetlerini çıkarmaya hazırlanır. Buna karşı Timur: *"Bu zavallı ne yapıyor böyle"* der. Kadı Şemseddin en-Nablûsî: *"Senin ordun sanki İsrailoğulları gibidir. Kendi aralarında bidatler icat ederek ayrılığa düşerler. Eğer bu sözlerimi Sünni olmayan Ali dostu biri duyarsa belki beni yaşatmazdı. Mademki durum böyle benim de şahadet mertebesine erişmemi sağla"* der. Buna karşı Timur: *"Vay canına! Bu ne fasih ve ne cesur sözlü ve ne mangal yürekli adammış"* dedikten sonra toplantısına katılanlara yönelerek bu adamın bir daha meclisine katılmamasını ister.¹⁶ Timur, bahsi geçen âlimin yanlış tevilde bulunduğunu dikkate alarak yanından uzaklaştırmış olması muhtemeldir. Aksi takdirde Timur'un kendisini eleştirenleri takdir ettiği defalarca gözlemlenmiştir.

Sa'deddin Teftâzânî (792/1390)

XV. asrın büyük kelim ve nahiv âlimlerinden olan Teftâzânî, Abdürrezzâk es-Semerkindî, Mîrhând, Muînüddîn-i İsfizârî ve Hândmîr gibi bölgenin önemli tarihçilerine naklettiklerine göre Safer 722/Şubat 1322 tarihinde Horasan'ın Nesâ vilâyetinin Teftâzân kasabasında dünyaya geldi.¹⁷ Timur'un saray âlimlerinden olan Sadü'l-Mille ve'd-Din Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Muhammed Ebû Bekir b. Muhammed b. Ebû Said el-Gazî et-Teftâzânî, fıkıh, kelim, usul, furû, nahiv ve mantık ilimlerindeki derin ihtisasıyla şöhret kazandı. Çocukluğunu Serahs,

¹³ Yüksel, a.g.m., s. 250.

¹⁴ Yüksel, a.g.m., s. 244.

¹⁵ Yüksel, a.g.m., s. 250.

¹⁶ İbn Arabşah, s. 252.

¹⁷ Sadeddin Mesud b. Ömer Teftâzânî, *Şerh-i Akâid-i Neseîyye*, thk. Ali Kemal, Beyrut 2014, s. 9; Şükri Özen, "Teftâzânî", *DİA*, XXXX, İstanbul 2011, s. 299.

Semerkant, Herat ve Hârizm bölgelerine giderek ilim tahsil etmekle geçirdi. Kutbeddin er-Râzî (ö.767), doğunun kadilkudatı, Mâverâünnehir bölgesi Şafililerinin şeyhi Kadı Adudüddin İcî (ö.756), Ziyâüddin b. Osman Kazvinî (ö.780), Şafiî fakihî Nesîmüddin Muhammed Nîşâburî Kazerunî (ö.801)'den dersler aldı. Özellikle Moğol istilası sonrası ilmî çalışmalarıyla döneme damgasını vurdu.¹⁸

Timur, Hârizm'i zapt edince Teftâzânî, Melik Pîr Muhammed'in isteği üzerine Serahs'a Melik Muhammed Serahsî'nin yanına gitti. Timur'un sarayındaki ulema onun ilim ve irfanını Timur'a bahsedilince Semerkant'a getirerek tüm insanlığın âlimlerinin önderi olarak tanıttı. Semerkant'ta kaldığı müddetçe ona karşı saygıda kusur etmedi.¹⁹ Moğolların hâkimiyetindeki bölgede dünyaya gelen Teftâzânî, sırasıyla Altın Orda, Kertler ve Timur'un egemenliğindeki yerlerde faaliyetlerde bulundu. Onun Timur'a herhangi bir eser takdim ettiği bilinmemektedir. Fakat hayatının son dönemlerini onunla yakından ilişki kurarak geçirdi. Teftâzânî'nin Timur'la ilişkileri, Timur'un Hârizm'i ele geçirdikten sonra Teftâzânî'yi Semerkant'a getirtmesiyle başladı. Teftâzânî Semerkant'ta ders okutup birçok eser kaleme aldı. Timur, ona çok değer verdi, meclislerinde kendi yanında oturttu. Hatta onu meclisinde birinci sırada oturarak kazaskerlik makamına yükseltti. Fakat Seyyid Şerif Cürcânî'nin Timur'un sarayında yerleşmesiyle itibarını kaybetmeye başladı. Hele Cürcânî ile arasında yapılan münazara Cürcânî'nin kazanması itibarını zedeledi ve ölümüne zemin hazırladı.²⁰

Tahkik ve tetkikçi bir âlim olan Teftâzânî, kendisinden yirmi sekiz yaş küçük olan Seyyid Şerif Cürcânî (ö.816) ile irtibat kurdu. Ona dersler verdi. Timur, aralarında dil bilgisiyle bir meselenin tartışılmasını istediği anda dostlukları düşmanlığa dönüştü. Cürcânî, hocası Teftâzânî'nin tezlerini reddetti. Teftâzânî de bu sebepten ötürü elem çekerek Semerkant'ta vefat etti. Serahs'a getirilerek defnedildi.²¹ Teftâzânî'nin Şafiî mezhebi, Eş'arî ekolunda olduğu nakledilmektedir. Bazı âlimler onun Hanefî mezhebi, Maturidî itikadında olduğunu nakletmektedirler. Teftâzânî, birçok ulemanın yetişmesini sağladı ve sarf, nahiv ve akâid alanlarda birçok eser telif etti.²² Şark uleması ve Hanefîlerin reisi gibi lakaplara sahip olup sarf, nahiv, mantık, meânî, beyan, usul, tefsir ve kelim ilimleriyle öne çıkan, Hanefî ve Şafiî mezheplerine göre fetva veren Teftâzânî, Muharrem 792/Aralık 1390 yılında vefat etti.²³ Âlimler arası münazara

¹⁸Sadeddin Mesud b. Ömer Teftâzânî, *Şerh-i Akâid-i Neseftiyye*, thk. Ali Kemal, Beyrut 2014, s. 9.

¹⁹Muhammed Rıza Nazarî, "Siyaset-i İlmî ve Ferhengi-i Timur", *Rüşdü Âmuş-i Târîh*, S. 3, 2009, s. 40.

²⁰Özen, a.g.m., s. 300.

²¹Teftâzânî, a.g.e., s. 9; Özen, a.g.m., s. 300.

²²Teftâzânî, a.g.e., s. 9; Özen, a.g.m., s. 300.

²³Teftâzânî, a.g.e., s. 16; Özen, a.g.m., s. 300.

Timur için vazgeçilmez heyecanlı toplantılar anlamına gelmekteydi. Başka bir melekleğin iştirak ettiği rivayet edilen ilim meclislerini başkalarının arkasından konuşulan anlamsızca dedikodulara tercih eder, ulema ve reayayı ilme teşvik ederdi.

Mevlana Abdülcebbâr (ö. 805/1402-1403)

Timur'un seferlerinde imam ve tercümanlığını yapan Hanefî âlimi Hârizmli Mevlana Abdülcebbâr b. Şeyh Şehâbeddin Numan, yaklaşık 770/1368 yılında dünyaya geldi. O, fakih ve fazıl bir insan olup usul, mantık, meâni, Arapça ve dil konularında derin bilgiye sahip bir şahsiyettir. Timur'un arkadaşlarının riyaseti ona verilmişti. Devletin en büyük âlimi olan Abdülcebbâr, Halef ve Şam diyarlarında ona eşlik etti. Türkçe, Arapça ve Farsçayı mükemmel bir şekilde bilen Mevlana Abdülcebbâr, bahsi geçen bölgelerin ulemasıyla ilmi müzakerelere girdi. Vefat edinceye kadar Timur'la beraber olan Mevlana Abdülcebbâr, aynı halde zengin ve nüfuzlu bir şahsiyetti. Birçok konuda Müslümanlar için Timur'un huzurunda şefaatte bulunduğu rivayet edilmektedir.²⁴

Mevlana Abdülcebbâr'ın babası Numânüddin el-Hanefî de Semerkant'ın önde gelen âlimlerinden olup döneminde en bilgin insan olarak görülürdü. Mevlana Abdülcebbâr Timur'un oluşturduğu ilmi müzakerelerde hakemlik görevini üstleniyordu. Hatta İmam-ı Azam'a nispetle ikinci Numan şeklinde anılmaktaydı. Bilgili, faziletli, İslam hukukunu iyi bilen bir fakihti. Allah'ın ahirette görülmeyeceği düşüncesini destekleyen Abdülcebbâr Mâverâünnehir'de birçok fakih yetiştirdi. Hayatının sonlarına doğru gözleri kör oldu.²⁵

İbn Arabşah'ın aktardığına göre Timur, 11 Cemaziyelahir 844/7 Kasım 1440 tarihinde Halep'i zapt ettiğinde şehrin âlim ve kadılarını huzuruna çağırır. Tercümanlığını yaptığı Mevlana Abdülcebbâr'a yönelerek: *"Onlara Buhara, Semerkant, Herat ve fethettiğim bölgelerin ulemasına sorduğum soruyu soracağım. Bahsi geçen bölgelerin uleması bana bu konuda net cevap veremediler. Fakat bunlar böyle yapmasınlar. Bana sözünü bilen konuşsun. Çünkü ben âlimlerle çok sohbet eden tecrübeli birisiyim. Ben âlimlere ezelden beri iltifat gösterip ilme düşkün bir insanım"* diyerek müzakere faslına geçmek ister. Halep âlimlerinden Kadı Şerâfeddin Musa el-Ensârî eş-Şâfiî, İbn Arabşah'a işaret ederek: *"Bizim memleketimizin üstadıdır. Ona sorunuz"* der. Bunun üzerine Timur: *"Dünnü savaşta sizden de bizden de ölenler oldu. Onların hangileri şehittir? Bizim ölülerimiz mi? Yoksa sizin ölüleriniz mi?"* der. Bunun üzerine İbn Arabşah Hz. Peygamber (s.a.v.)'e aynı şekilde sorulan sorunun cevabı

²⁴İbn Arabşah, a.g.e., s. 253; Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî, *ez-Zavü'l-Lâmi Li Ehl-i Karni't-Tâsi*, VI, Beyrut 1992, s. 41.

²⁵İbn Arabşah, a.g.e., s. 253; Zemerî, *Telfikü'l-Ahbâr ve Telkihü'l-Âsâr fi Vekâi-i Kazan ve Bulgar ve Mülükü Tatar*, I, thk. İbrahim Şemseddin, Beyrut 1908, s. 702.

olan “Kim ilâ-i kelimetullah için savaşırsa şehit olur” hadisini dile getirir. Bunun üzerine Timur: “İyi, iyi” diye cevap verir. Toplantıda tercüman olarak katılan Mevlana Abdülcebâr da: “Ne güzel cevap verdin” diye karşılık verir.²⁶

Timur, Mevlana Abdülcebâr’a onların Ali, Muaviye ve Yezid hakkındaki görüşlerini sor deyince Kadı Alemüddin el-Kafesî: “Onların hepsi müçtehitir” der. Buna karşı çok öfkelenen Timur: “Ali gerçekten öyledir ama Muaviye zalim, Yezid ise fasıktır” şeklinde karşılıklı vererek “siz Halepliler de Dımaşkluların yolundan gidiyorsunuz. Dımaşklular ise Yezid taraftarlardır ve Hüseyin’i katletmişlerdir” şeklinde konuşur. Ardından araya giren İbn Arabşah durumu düzeltmeye çalışır. El-Kafesî’nin okuduğu şeyi yanlış anladığını dile getirir. Buna karşı Timur: “İbn Arabşah’a sen iyi bir âlimsin” toplantıda bulunan Kadı Şerafeddin’e ise “açık sözlüsün” der. Bu sırada akşam namazına çağırılınca Mevlana Abdülcebâr imam olur. Timur, vefatından sonra kendisini yerden yere vuran İbn Arabşah ile yan yana rükû ve secde eder. Namazdan sonra Halep Valisi Musa b. Hacı Tağay’a âlimlerinin güzel bir şekilde ağırlandığını emreder.²⁷

Timur, Şam ulemasından Hz. Hüseyin, Hz. Muaviye ve Yezid konusunda ikna edici bir cevap alamamıştı. Nihayetinde onun sır kâtibi Nâsıruddin b. Ebu Tayyib: “Ulu Tanrı emir hazretlerine uzun ömürler nasip etsin. Benim soyum Hz. Ömer ve Hz. Osman’a dayanır. Büyük dedem bu olaylar olduğunda hayatta olup hakikat yolunun savaşçılarındanmış. Bize ulaşan bilgilere göre Hz. Hüseyin’in başı bulununca hakaret edilmesin diyerek onu temizleyip güzel kokular sürerek defnetmiştir. Bu yüzden ona Ebu Tayyib künyesini vermişlerdir. Onlar bu dünyadan geçip gitmişlerdir. Tanrı bizi bu fitnelerden korudu. Şu an ki itikadımız Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaattir” der. Buna karşı Timur: “Sen özür dilenmeye layıksın! Ey selefler güneşi! Eğer şu gördüğün sakatlığım olmasaydı elbette seni kendi sırtımda taşırdım. Ama sana ve arkadaşlarına nasıl izzet ve ikram edileceğini göreceksin” diyerek tüm kadılarla helalleşip saygılı bir şekilde uğurlar.²⁸ Timur’un, imam, tercümanı, müftüsü ve sır kâtibi olan Mevlana Abdülcebâr b. Numan, Timur vefat etmeden önce 805/1402-1403 yılında vefat eder.²⁹

İbn Haldun (ö. 808/1406)

Timur’la Dımaşk’ın zaptı sırasında görüşen meşhur tarihçi ve sosyolog Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed İbn Haldun, 732/1331 yılında

²⁶ İbn Arabşah, a.g.e., s. 218.

²⁷ İbn Arabşah, a.g.e., s. 219.

²⁸ İbn Arabşah, a.g.e., s. 251.

²⁹ Celil Misgernicat, “Berresi-i Şurûh-i Fârisi-i Füsûsü’l-Hikem ve Teemmül Der Sıhhat-ı İntisab-ı Şurûh be Şârihin”, *Maarif*, S. 8/7, 1991, s. 178.

Tunus'ta dünyaya geldi. Fas, Gırnata, Tilimsân ve Endülüs'te eğitim gördü.³⁰ Aleyhinde oluşturulan töhmetler dolayısıyla Tunus'a geri döndü. Ardından Mısır'a Memluklu sultanı Zahir Berkuk'un yanına giderek kadılık yaptı.³¹ Memluklu Sultanı el-Melikü'n-Nâsir ile beraber Şam'a gelen İbn Haldun, Timur, Şam'ı zapt ettiğinde huzuruna getirildi. Tarih ilmine meraklı olan Timur, onunla tarih müzakeresi yaptı. Müzakereden sonra İbn Haldun'un bilgisine hayran kalan Timur, onu Semerkant'a götürmek istedi. Fakat İbn Haldun, eser ve teliflerinin Mısır'da kaldığını öne sürünce Timur, ona güvenerek gitmesine izin verdi.³² Kitaplarını almak üzere Mısır'a giden İbn Haldun, 808/1405 yılında vefat etti.³³ İbn Haldun'un tarih, siyaset, sosyoloji ve edebiyat alanında birçok eseri bulunmaktadır.³⁴

İbn Arabşah'a göre İbn Haldun, Memluklu ordusuyla birlikte Şam'a gelmişti. Fakat Memluklu askerleri savaşı bırakıp kaçınca Timur'la tanışarak meclislerinde karşılıklı müzakere etme fırsatını buldu.³⁵ Üçüncü görüşe göre Memluklular yenilince mal-ı eman almak üzere İbn Haldun dâhil birkaç kişiyi elçi olarak Timur'un yanına göndermişlerdi.³⁶

Dördüncü görüşe göre Timur, Suriye'ye saldırıp Halep'i zapt ettiği ve Dımaşk'a yürüdüğü haberi Kahire'ye ulaşınca Sultan Ferec karşı koymak üzere ordusuyla Dımaşk'a geldi. İbn Haldun da onun yanında bulunuyordu. İki ordu arasında küçük çatışmaların meydana geldiği bir sırada sultan Kahire'de bir ayaklanma teşebbüsü olduğu haberini alınca cepheyi terk ederek Mısır'a dönmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Dımaşk valisi, ulemanın barış yoluyla şehrin Timur'a teslim edilmesi teklifini kabul etmeyip şehri savunmaya devam ederken İbn Haldun ulema ile danıştıktan sonra Timur'la görüşmek için gizlice ordugâhına gitti. Timur'un talebi üzerine Kuzey Afrika ve asabiyet teorisi konusunda bilgiler verdi. Görüşme esnasında Timur'a övgüler yağdırdı. Kâhinlerin ve müneccimlerin gelmesini bekledikleri ulu hakanın kendisi olduğunu dile getirdi.³⁷

İbn Haldun Timur'la ilk karşılaştığında: "*Emir Hazretleri! Allah için dünya fethinin anahtarı olan elinizi verin de onu öpme şerefine nail olayım*" dedi. Onun bu iltifatına karşı Timur, onu meclisine almaya karar verdi. Arap hükümdarlarının

³⁰ Süleyman Uludağ, "İbn Haldun", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 538.

³¹ İbn Haldun, *Târîh-i İbn Haldun*, I, haz. Adil b. Sad, Beyrut 1971, s. 1; Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî İşbilî, *Rihletü İbn Haldun*, haz. Muhammed b. Tavit et-Tencî, Beyrut 1971, s. 3.

³² Nazarî, a.g.m., s. 41.

³³ İşbilî, a.g.e., s. 3.

³⁴ İşbilî, a.g.e., s. 3.

³⁵ İbn Arabşah, a.g.e., s. 429.

³⁶ Yaşar Yücel, *Timur'un Orta Doğu-Anadolu Seferleri ve sonuçları (1393-1402)*, Ankara 1989, s. 180.

³⁷ Uludağ, a.g.m., s. 540.

tarihinden önemli olayları dinledi. Tarih kitaplarını okutup dinlemekten büyük zevk alan Timur, İbn Haldun'dan dinlediği hikâyelerden son derece etkilendi. Sohbetlerinde bulunmaya davet etti. Timur'un yakın ilgisini gören İbn Haldun: *"Emir Hazretleri! Mısır, sizin vekiliniz haricinde başka biri tarafından yönetilmekten, orada sizin hükmünüzün geçmemesinden dolayı sıkıntı içerisinde. Bütün insanlık içinde sizin denginiz olabilecek kimse yoktur. Ben şu ana kadarki ömrümün boşa geçmiş olmasına üzülüyorum. Neden bunca yılım sizden başka birinin hizmetinde geçti? Neden şu gözlerim sizin yüzünüzün nurundan başka bir nuru kendine sürme çekip yürüdü? Faka takdir-i ilahi böyleymiş. Artık mecazı hakikatle değiştireceğim. Artık bana şairin şu beytini söylemek yakışır: "Bu yaptığın işin için Allah senden razı olsun amma sen de ahir zamanda çıkıp geldin! "Her neyse, sizin sayenizde hayatıma tekrardan başlayacağım ve feleğin beni sizin gölgenizden mahrum etmesine izin vermeyeceğim. Kalan ömrümü sizin hizmetinize bağlayıp, kaybolan yıllarımı telafi etmek için eteğine sıkıca yapışacağım. O yılları hayatımın en değerli yılları, ulaşacağım mertebe, ahvalimin en şerefli olarak kabul edeceğim. Fakat benim belimi bükken şey, başlangıçtan bugüne kadar dünya tarihini, batıdan doğuya hükümdarların biyografilerini anlattığım, yazmak için tüm bilgilerimin feda ettiğim, uğrunda gece gündüz uykusuz kaldığım kitaplarımdır. Eğer o kitaplarımı bulabilseydim, sizi orada anlatılan padişahların başına inci yapar, sizin biyografinizle onların devirlerinin giysilerini süsler ve sizin devletinizin onların döneminin alınının ortasındaki hilal olarak kondururdum. Çünkü siz er meydanlarının piri, savaş meydanlarında doğu ve batıya kadar tüm topraklarda zafer halini dalgalandıran kişisiniz. Velilerin sözlerinde geçen kişi sizsiniz. Emîru'l-müminin Ali'nin cifr ve ziyelerinde işaret edilen sizsiniz ve ahir zamanda beklenen sahipkırın da sizsiniz. O kitaplar Kahire'dedir eğer bulabilirsem sizin üzenğinizden asla ayrılmam, eşiğinizden bir adım bile uzaklaşmam. Allah'a şükürler olsun ki, benim kıymetimi bilen, hizmetimi takdir eden ve layık-ı veçhile saygı gösteren kişiyi bana hidayet etti"* diyerek Timur'a ilgisini dile getirir.³⁸

İbn Arabşah'ın aktardığına göre İbn Haldun, kalpleri titretecek ölçüde fesahatlı, müzeyyen, belagatlı, insanı meftun eden, aklını başından alan şatafatlı sözler de söyleyebilecek güce sahipti. İbn Haldun'un bu sözlerini işiten Timur, tepeden tırnağa titredi, mutluluktan adeta uçacakmış gibi oldu. Timur, daha sonra, âdeti olduğu üzere, İbn Haldun'dan Mağrip toprakları ve şehirleri hakkında bilgi aldı. O ülkelerin yolları, güzergâhları, kışlakları, mezarları, kabileleri ve halk hakkında detaylı bilgi hazırlayıp sunmasını istedi. Timur'un asıl amacı İbn Haldun'u imtihan etmektir. İbn Haldun'un bilgisini ne durumda olduğunu görmek, onun samimi veya riyakâr olup olmadığını ortaya çıkarmaktı. Bunun üzerine İbn Haldun sanki hepsi dilinin ucundaymış ve sanki oturduğu yerden her şeyi

³⁸ İbn Arabşah, a.g.e., s. 429.

görüymüşçasına ayrıntılı bir şekilde anlattı. Her şeyi baştan sona tıpkı Timur'un aklından geçtiği gibi izah etti. Buna karşı Timur: "*Nasil edip de beni Buhtunnasr gibi ulu hükümdarlar arasında göstereceksin? Çünkü biz soy itibarıyla o şerefli mevkilere ulaşamadık. Bizler arilerin hükümdarları gibi değiliz, neden bizi o büyük kişilerle denk tutuyorsun?*" diye sorunca İbn Haldun: "*Kimsenin beceremediği işleriniz sizi bu yüce mevkilere layık görmektedir*" diyerek cevap verdi. Bu sözler Timur'un hoşuna gitti ve yanındaki adamlarına dönüp: "*Ona uyun, imamınız odur*" dedi.³⁹

Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/ 1413)

Timur'un güçlü ulemasından olup kelimacı, mantıkçı, edebiyatçı ve mutasavvıf gibi vasıflara sahip olan Ali b. Muhammed b. Ali Ebu'l-Hasan Mir Seyit Şerif Cürçânî Esterâbâdî el-Hasanî el-Hanefî, Şaban 740/Şubat 1340 tarihinde Cürçân'ın Esterâbâb bölgesinin Takü mahallesinde dünyaya geldi.⁴⁰ Kendi memleketinde Nureddin Tavûsî, Muhlisuddin Ebü'l-Hayr, Kutbuddin er-Râzî, Mübarek Şah, Alâeddin el-Attâr, Ahmelüddin el-Babertî gibi âlimlerden dersler aldı. Ardından Herat'a giderek Allâme Kutbuddin-i Râzî'den nahiv ve mantık dersleri aldı. Bir müddet sonra hocası onu, Kahire'ye öğrencisi Mirek-i Buharî olarak şöhret kazanan Şemseddin Muhammed b. Mübarek Şah Herevî'nin yanına gönderdi. Ardından Cemâleddin Aksarayî'nin adını duyunca Karaman'a gitti. Fakat şehre ulaşmasıyla beraber Aksarayî'nin ölüm haberini aldı. Anadolu'da Şemseddin Muhammed b. Hamza Molla Fenârî ile tanıştı, onunla beraber Mısır'a gitti. Kahire'de Ekmeleddin Muhammed Bâbertî'nin yanında şerî dersler, Mirek Buharî'nin yanında mantık dersleri almaya başladı. Adududdin İcî'den kelam dersi aldı.⁴¹

Cürçânî, dört yıl Mısır'da ikamet ettikten sonra tekrar memleketine döndü, Sadeddin Ünsî'nin desteğiyle Şiraz bölgesinde hüküm süren Şah Şücâ Muzafferî'nin sarayına yerleşerek adına bir eser telif etti. Onun bu iltifatına ilgisiz kalmayan Şah Şücâ'da ona saygıda kusur etmedi. Şiraz'ın Dârüş-Şifa Medresesi'nde ders verme yetkisi verdi. Böylece Cürçânî, on yıl Şiraz'da ders verdi.⁴²

Timur, ilk Fars seferinde sürdürdüğü bilim ve sanat politikası doğrultusunda 790/1388 yılında Cürçânî'yi Semerkant'a getirdi.⁴³ Semerkant'ta on sekiz yıl müddetle baş müderrislik yaparak birçok eser telif etti. Bunun yanı sıra

³⁹ İbn Arabşah, a.g.e., s. 431.

⁴⁰ Nazarî, a.g.m., s. 40; Sadreddin Gümüş, "Cürçânî, Seyyid Şerif", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 134.

⁴¹ Seyid Şerif Cürçânî, *el-Haşiye Ale'l-Mutavval Şerh-i Telhis-i Miftahü'l-Ulum fi Ulumi'l-Belağa*, nşr. Reşit Arazî, Beyrut 1971, s. 8; İbrahim Hakkı Aydın "Molla Fenârî", *DİA*, XXX, 2005, s. 245; Gümüş, a.g.m., s. 134.

⁴² Cürçânî, a.g.e., s. 8; Gümüş, a.g.m., s. 134.

⁴³ Nazarî, a.g.m., s. 40; Gümüş, a.g.m., s. 135.

Mâverâünnehir âlimleriyle ilimi tartışmalara girdi. Özellikle hocası Teftâzânî ile ilmî münazaralarda bulundu. İlmî münazaralarda gösterdiği üstünlük hem Timur hem de meslektaşları nezdinde itibarını arttırdı. Timur'un vefatından sonra taht kavgalarından kaynaklanan istikrarsızlıktan dolayı Semerkant'tan ayrılarak Şîraz'a döndü. Kalan ömrünü Şîraz'da ilmî faaliyetlerde bulunan Cürcânî, 6 Rebülâhir 816/6 Temmuz 1413 Çarşamba günü Şîraz'da vefat etti ve Atfık Camii civarındaki Vakîb Mezarlığı'na defnedildi.⁴⁴

Cürcânî Semerkant'ta Teftâzânî ile Timur'un huzurunda Kadı Abdülcabbâr Numânüddîn Hârizmî (Numan es-Sanî)'nin hakemliğinde Zemahşerî'nin *el-Keşşaf'ı* ve bazı belagat konular hakkında tartışmaya girdi. Tartışmayı öğrencisi Cürcânî kazanırken hocası Teftâzânî hüznü boğuldu, hatta bu hüznü ölümüne sebep oldu.⁴⁵ Timur'un vefatına kadar Semerkant'ta ikamet eden Cürcânî, Şîraz'a dönerek birçok talebe yetiştirdi. Abdurrahman Câmî'nin üstadı Hâce Ali Semerkandî onun talebelerindendir. Hafız olarak şöhret kazanan Şemseddin Muhammed Hafız Şîrazî de onun öğrencilerindendir. Hanefî mezhebine bağlı olan Cürcânî, tasavvufla da ilgilendi. Ömer Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif'i*, Şeyh Bahâeddin Nakşibend'in *Menakıbı*'na şerh yazdı. Oğlu Şemseddin Muhammed, bazı Farsça eserlerini Arapçaya çevirdi. Babürlü Devleti hükümdarı Hümayun'un yakınlarından Seyyid Şah Mirek onun torunuydu. Cürcânî'nin kelim, felsefe, mantık, tefsir, tasavvuf, nahiv, fıkıh, edebiyat, astronomi ve matematik alanında birçok eser yazan Cürcânî, 4 Rebiyülahir 816/4 Temmuz 1413 tarihinde Çarşamba günü Şîraz'da vefat etti. Cürcânî'nin mezarı Şîraz Savahan kasabasında bulunmaktadır.⁴⁶

Sarayında ilmi tartışmalarının yapılmasını seven Timur, Cürcânî ile Teftâzânî arasında belagat meselesi olan istiare-yi temsîliyye ile istiare-yi tebaiyye üzerine bir tartışma yapılmasını ister. İki nahiv bilgini arasında yaşanan mesele ise *أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ* ayetindeki istiareydi.⁴⁷ Teftâzânî bu ayette geçen istiarenin *عَلَى* harf-i cerine binaen temsîliyye ve tebaiyye olarak görürken, Cürcânî ise sadece temsîliyye olduğunu ifade ederdi. İstiare-yi temsîliyye olarak ele alındığı zaman örnek verilenin bir topluluk olması gerekiyor ki burada bahsi geçen topluluk Rabbinin hidayetine kavuşanlardır. Doğru olanı ve net anlaşılan istiare de bu kabul edilmektedir. Ancak tekil örnekler için kullanılan tebaiyye istiaresi *عَلَى* harf-i ceri ile kastedilen ise topluluğun Rabbidir. Bu durumun doğru olması dolaylı olarak

⁴⁴ Nazarî, a.g.m., s. 40; Gümüş, a.g.m., s. 135.

⁴⁵ Cürcânî, a.g.e., s. 8; Gümüş, a.g.m., s. 135.

⁴⁶ Cürcânî, a.g.e., s. 8.

⁴⁷ Bakara, 2/5.

ele alınmaktadır. Numânüddin Hârizmî'nin (Abdülcabbâr b. Numan) hakemliğinde yapılan tartışma Cürçânî'nin lehinde tamamlanır. Teftâzânî kahrından ve kederinden vefat eder.⁴⁸

Teftâzânî, ilmi münazara neticesinde öğrencisi Cürçânî'nin üstün gelmesini şahsiyetine vurulmuş bir darbe olarak değerlendirmektedir. Nitekim Teftâzânî, öğrencisi Cürçânî ve münazara hakemini "*Belâgat alanında muhatap alınacak ve bu konuda söz söyleyecek kimse zevkiselime, düzgün bir tabiata, keskin zekâyâ ve temiz bir mizaca sahip olmalıdır*"⁴⁹ şeklinde tenkit ederek sitemini dile getirmektedir.

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)

Timur'la yakın irtibat halinde olan meşhur kıraat âlimi ve muhaddis Ebü'l-Hayr Şeyh Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, 25 Ramazan 751/26 Kasım 1350 tarihinde Dımaşk'ta dünyaya geldi.⁵⁰ On dört yaşında Kur'ân-ı Kerim'i hıfz etti. Şeyh Ebu Muhammed Abdülvahhab es-Sâlâr, Şeyh Ahmed b. İbrahim et-Tahan, Şeyh Ahmed b. Receb'den ferdi olarak kıraat dersi aldı. Şeyh İbrahim el-Hamevî'nin yanında yedi kıraat kaidesini tamamladı. Ardından kıraatleri Şeyh Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Ahmed b. el-Lebbân'ın kitaplarına ilave etti. 768/1366 yılında hacca giderek Medine imam hatibi Ebu Abdullah Muhammed b. Salih'in yanında kıraat okudu. 769/1367 yılında Mısır'a giderek Şeyh Ebu Bekir Abdullah b. Cündî'nin yanında on iki kıraat kaidesini yazdı. Ondan kıraat ilminde icazet alarak Şam'a döndü. Şeyh Ziyâaddin Sadullah el-Kazvinî gibi âlimlerden fıkıh, usul, meânî ve beyan dersi aldı. Ebü'l-Fedâ İsmail b. Kesir'den fetva icazeti aldı. Emevi Camiinde iki yıl kıraat dersi verdi.⁵¹

İbnü'l-Cezerî, 793/1390 yılında Şam kadısı oldu. 798/1395 yılında Anadolu'ya gelerek Osmanlı Devleti'nin başkenti Bursa'ya yerleşip kıraat dersi vermeye devam etti. Onun İstanbul seferine iştirak etti. 805/1402 Ankara savaşında esir düştü. İbnü'l-Cezerî'nin şöhretini duyan Timur, beraberinde Semerkant'a götürdü.⁵² Keş ve Semerkant'ta kıraat dersleri veren İbnü'l-Cezerî, 807/1404 yılında Timur'un vefatından sonra torunu Halil Sultan'dan izin alarak 7 Zilhicce 807/6 Haziran 1405 tarihinde Semerkant'tan ayrıldı. 27 Safer 808/24 Ağustos 1405 tarihinde Herat'a varınca Sultan Mirza Şâhruh tarafından şehrin dışında karşılandı.⁵³ Ardından Yezd ve İsfahan'a giderek kıraat dersleri verdi. Son olarak Şiraz'da kıraat dersleri vermeye devam eden İbnü'l-Cezerî, Rebiülevvel 833/Kasım

⁴⁸ Cürçânî, a.g.e., s. 8.

⁴⁹ Özen, a.g.m., s. 303.

⁵⁰ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 551.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşir fi Kıraati'l-Aşr*, haz. Ali Muhammed ez-Ziya, Beyrut 1971, s. 4.

⁵² İbnü'l-Cezerî, a.g.e., s. 5; Altıkulaç, a.g.m., s. 552.

⁵³ Altıkulaç, a.g.m., s. 552.

1429 tarihinde vefat etti. Yetiştığı Dârü'l-Ku'rân Medresesi'nde defnedildi.⁵⁴ Hayatını kıraat ilmiyle geçiren İbnü'l-Cezerî kıraat alanında birçok telifte bulundu.⁵⁵

Muhaddis Şeyh Mevlana Bedreddin Ahmed b. Şeyh Şemseddin Muhammed olarak şöhret kazanan İbnü'l-Cezerî, zamanla Timur'un ünlü saray âlimleri arasında yer aldı. Timur, onu Memlûklülare elçi olarak Mısır'a göndererek şöyle yazdı: "Rum memleketinin tamamı hâkimiyetimizin altına geçti. Mısır ve Şam'da hutbenin bizim adımıza okutulup, sikkelerin adımıza kestirilmesi ve Atalmış'ın gönderilmesini istiyoruz. Eğer bunları yapmazsanız Rum'dan dönüp o taraflara yöneliriz"⁵⁶ diyerek tehdit etti. Anlaşıldığı üzere Timur, ulemayı sadece devletin meşruiyet sebebi olarak görmezdi. Aksine onlara vezir, vekil, elçi ve temsilcilik görevlerini veriyordu. Onların dil ve hitabet kabiliyetlerini bildiği için genel olarak yabancı memleketlere elçi olarak göndermeyi prensip haline getirmiştir. Dönemin meşhur ulemasından İbnü'l-Cezerî'yi de bu şekilde debelendirdiği görülmektedir.

Timur'un Diğer Âlimlerle İlişkileri

Mevlana Hâfizüddin Muhammed b. Nâsırüddin Muhammed el-Kerderî el-Bezzâzî, Timur'u tekfir eden âlimlerdendir. 827/1424 yılında vefat eden Bezzâzî ilk eğitimini memleketi İdil Nehri boylarında Saray'da aldı. Hanefi âlimi olan Bezzâzî'nin *el-Hakkü'l-Mubin fi Dahzi'l-Mubtilîn, el-Feteva'l-Bezzâziyye Alâ Mezheb'il-Hanefî* gibi eserleri bulunmaktadır.⁵⁷ Furû ve usûl konularında döneminin yegânesi sayılırdı.⁵⁸ İbn Arabşah'ın aktardığına göre Bezzâzî, Timur ve Cengiz Han'ı yasalarını İslam şeriatının önüne geçirdikleri için kâfirlikle suçlayarak fetva vermişti.⁵⁹ İbn Arabşah, onun tekfir düşüncesini adeta reddederek: "Timur'un Şam Camiinde namaz kıldığını, kendisine hediye edilen Ku'rân-ı Kerim'i ayağa kalkarak kabul edip başının üstüne koyduğunu" dile getirmektedir.⁶⁰ Yine İbn Arabşah'ın aktardığına göre Mevlana Alâeddin Muhammed el-Buhârî, Timur ve Cengiz hakkında yasayı şeriattan üstün tuttıkları ithamıyla tekfir edenler arasında yer almışlardır.⁶¹

Hafız Ebru olarak şöhret kazanan Şehâbeddin Abdullah Havâfî, Abdülkadir Merâğî, Mevlana Şehâbeddin Abdullah Lisan, Kutbuddin Şeyh Mahmud Zengî,

⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, a.g.e., s. 5; Nazarî, a.g.m., s. 40.

⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, a.g.e., s. 6.

⁵⁶ İbn Arabşah, a.g.e., s. 322.

⁵⁷ Ömer Rıza Kahale, *Mucemü'l-Müellifin Terâcem Müsannifin Kütübü'l-Arabiyye*, Beyrut 1993, s. 640; Ahmed Rıza Han el-Kadirî el-el-Berilevî, *Hayatü'l-Mevât fi Semâi'l-emoât*, thk. Enver Ahmed Han el-Bağdadî, Beyrut 1971, s. 150; Ahmet Özel, "Bezzâzî", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 113.

⁵⁸ Kâtib Çelebî, *Tercüme-i Takvimü't-Tevârih*, Tahran 2005, s. 441.

⁵⁹ Özel, a.g.m., s. 113.

⁶⁰ İbn Arabşah, a.g.e., s. 431; Aka, *Timurlular*, s. 145.

⁶¹ İbn Arabşah, a.g.e., s. 431; Aka, *Timurlular*, s. 145.

Mevlana Süleyman ve Mevlana Cemaleddin Tabib de Timur'un saray âlimleri arasında yer almaktadırlar.⁶² Meşhur şair ve ulemadan olan Hâce Abdülmelik Semerkandî, Emir Timur döneminde Semerkant'ın baş kadısı olarak çalışırdı. Edebi bir yöne de sahip olan Semerkandî, şiirlerinde İsmâî mahlasını kullanırdı.⁶³

Başkadı Mevlana Kutbuddin, Baş kadı Hâce Abdülmelik b. Burhaneddin Merginanî, Semerkantlı Şeyhülislam Başkadı Hâce Abdü'l-Evvel, Numânüddin Hârizmî (Numan es-Sanî), Semerkant Şeyhülislamı Mevlana İsamüddin b. Abdülmelik, Vaiz Mevlana Ahmed b. Şemsü'l-eimme (Türkçe, Farsça ve Arapçanın melikü'l-kelamı), Vaiz Mevlana Ahmed et-Tirmizî, Mevlana Mansur el-Kağânî, Müfessir Hâce Muhammed ez-Zâhid Buharî, Mevlana Fahreddin, Kıraat Şeyhi ve Musikîdan Abdullatifed-Damgânî, Mevlana Esedüddin, Şerif Hafız Hüsynî, Mahmud Muhrik el-Hârizmî, Mevlana Kutbuddin er-Râzî, Hacibiye Şarihi Seyyid Celaleddin, Mevlana Ahmed el-Hocendî, Kadı Alâeddin Fazlullah, Kadı Şerafeddin Musa el-Ensarî eş-Şafiî, Celâleddin el-İslâmî, Semerkantlı Mevlana Zâde, Buharalı Mevlana Hiredek, Mevlana Celaleddin, Müeyyed Kadı, Urus Hoca, Bahti Hoca Mevlana İmâdeddin, Şeyh Mikail, Şeyh-i Rabbani İbrahim Yahya, Seyyid Hoca, Şeyh Hasan, Şeyh Muhammed, Seyyid Muhammed Medeni, Mevlana-ı Azam Nâsirüddin Ömer, Hoca Muhammed b. Hoca Mahmud Şehâb, Hüdavendzade Seyyid Şemsüddin, Seyyid Hoca Mülket, Şeyh Ahmet Hoca Efgan, Şeyh Abdül, Mevlana Nimet, Şeyh Ali Hergûyî, Hoca İsamüddin, Baş muhasip Abdülcilil-i Kainî, Abdürrazzak-ı Semerkandî, İyd Hoca, Herat Şeyhülislamı Seyfeddin Ahmed, Seyyid Muhammed Nurbahş, Elçi Mevlana Celâleddin Keşî, Mevlana Muhammed Havâfî ve Mevlana Kadızade Rumî Timur dönemi âlimlerindendir.⁶⁴

Savaş sanatını iyi bilen Timur, akıl ve dirayeti sayesinde siyaset ve idareciliği de en yüksek derece biliyor, hedefe ulaşmak için din, diyanet, ulema, ümera, mutasavvıf, seyit, şerif velhasıl toplumun tüm kesiminden nasıl yararlanacağını iyi biliyordu. Kalemın yürüdüğü yerde kılıçtan istifade etmez, sözün geçtiği yerde şiddete başvurmazdı.

SONUÇ

Timur, Ehl-i Sünnete mensup Müslüman Türk bir kağandır. Fetih ve seferlerini İslam'ın yüceltilmesi için yapmıştır. Müslüman bir toplumun idarecisi olduğu için toplumun manevi liderleri sayılan ulema ile yakın ilişkiler kurmuştur. Onlara saygı göstermiş, vezir, vekil, kâtip, divan ve tercümanlarını onlardan seçmiştir. Bilim ve sanat politikası doğrultusunda Teftâzânî, Cürçânî, İbnü'l-Cezerî, İbn

⁶² Nazarî, a.g.e., s. 41.

⁶³ İbn Arabşah, a.g.e., s. 136.

⁶⁴ İbn Arabşah, a.g.e., s. 66; İsmail Aka, *Şahrüh ve Zamani*, Ankara 1994, s. 215.

Arabşah, Nizâmeddin-i Şâmî, Şerâfeddin Ali Yezdî gibi yüzlerce âlimi Semerkant'a getirerek sarayına yerleştirmiştir. İlmî müzakereleri teşvik ederek ilim ve irfanın gelişmesi ve yükselmesini sağlamıştır. Ayrıca bunlardan iç ve dış politikasında azami derecede istifade etmiş, yaptığı her işi dini emir ve yasaklara uygun bir şekilde yapmaya çalışmış, böylece devletine dini bir meşruiyet kazandırmıştır. Bilim ve sanat politikası dâhilinde Semerkant'a getirdiği ulemayı gönül rızasıyla değil zorla getirdiği konusunda eleştirilmiştir. Nitekim İbn Haldun Mısır'da kalan eserlerini getirmek bahanesiyle Semerkant'a gitmekten firar etmiş, küçük yaşta Semerkant'a götürülen ünlü tarihçi İbn Arabşah, Timur'un vefatından sonra memleketi Şam'a dönerek onu acımasızca tenkit etmiştir.

Ulemaya gönülden bağlı olan Timur, onların istişaresine önem vermiş, konuştuklarında susmayı tercih etmiş, kimi zamanda haksız olduğu yerde ulema tarafından susturulmuştur. O, ulemaya saygı gösterdiği kadar dini siyasetine ters düşüncede olan ulemayı uyarmış, cezalandırmış ve hatta ilmî sohbetlerine girmelerini yasaklamıştır. İslam hukukunu ilgilendiren konularda İslam şeriatını uygularken bazı örf ve adetle ilgili olaylarda Cengiz Han'ın yasalarını da uygulamıştır. Cengiz Han'ın yasalarını tamamen ortadan kaldırmadığı, hatta İslam hukukunun üzerinde tuttuğu ithamıyla bazı âlimler tarafından tekfir bile edilmiştir. Fakat Timur'un gerek devlet erkânının tayini ve gerekse özel hayatındaki dini hassasiyeti hakkındaki yıkıcı tenkitleri çürüttüğü görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Aka, İsmail, *Şahrüh ve Zamanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Aka, İsmail, *Timurlular*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- Alan, Hayrunnisa, İlyas Kemaloğlu, *Asya'nın Sekiz Asrı Cengizçoğulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.
- Altıkulaç, Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 551-557.
- Aydın, İbrahim Hakkı, "Molla Fenârî", *DİA*, XXX, 2005, s. 245-247.
- Cürcânî, Seyyid, *el-Haşiye Ale'l-Mutavval Şerh-i Telhis-i Miiftâhü'l-Ulûm fi Ulûmi'l-Belaga*, nşr. Reşit Arazi, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- Kâtib Çelebi, *Tercüme-i Takvimü't-Tevârih*, Mirâs-ı Mektûb, Tahran 2005.
- Elhiyârî, Feridun, Zuvara, Zehra Alamî, "Berresi-i Takapuhay-i Mezhebî-i Timuriyân (771-912) ve Mesele Meşruiyet Hâkimiyet", *Fasılname-i İlmî Puzûhişi Târîh-i İslam ve İnan*, *Danişgah-ı ez-Zehra*, 30/120, 2016, s. 5-34.
- Gümüş, Sadreddin, "Cürcânî, Seyyid Şerif", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 134-136.
- İbn Arabşah, *Acâ'ibü'l-Mağdûr fi Nevâib-i Timûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, Selenge Yayınevi, İstanbul 2012.
- İbn Haldun, *Târîh-i İbn Haldun*, I, haz. Adil b. Sad, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- İbnü'l-Cezerî, *en-Neşir fi Kiraati'l-Aşr*, haz. Ali Muhammed ez-Ziya, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- İşbilî, Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî, *Rihletü İbn Hladun*, haz. Muhammed b. Tavit et-Tencî, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- Kahale, Ömer Rıza, *Mucemü'l-Müellifin Terâcem Müsannifin Kütübü'l-Arabîyye*, Müessesütü'r-Risale, Beyrut 1993.
- Veliyüllah Kâvesî, "Çigünegi-i İrtibat-ı Timur bâ Hüner ve Hünermendan", *Gülistan-ı Hüner*, S. 3, 2009, s. 31-40.
- Takiyüddin Ahmed b. Ali Makrizî, *Dürerü'l-Vukûdü'l-Ferîde fi Terâcim'il-'Alâmî'l-Müfide*, I, thk. Mahmud Celilî, Dârü'l-Garb'il-İslamî Yayınları, Beyrut 2002.
- Nazarî, Muhammed Rıza, "Siyaset-i İlmî ve Ferhengi-i Timur", *Rüşdü Âmuşi-i Tarih*, S. 3, 2009, s. 37-43.
- Misgernicat, Celil, "Berresi-i Şurûh-i Fârisi-i Füsüsü'l-Hikem ve Teemmül Der Sihat-ı İntisab-ı Şurûh be Şârihin", *Maarif*, S. 8/7, 1991, s. 169-197.
- Özel, Ahmet, "Bezzâzî", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 113-114.
- Özen, Şükrü "Teftâzânî", *DİA*, XXXX, İstanbul 2011, s. 299-308.
- Rıza Han, Ahmed el-Kadirî el-el-Berilevî, *Hayatü'l-Mevât fi Semâi'l-Emvât*, thk. Enver Ahmed Han el-Bağdadî, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye DKİ, Beyrut 1971.
- Safaqisi, Ebü's-Sena Mahmud b. Said Makdiş, *Nüzhetü'l-İnzâr Acâyübü't-Tevârihve'l-Ahbâr ve Menâkibü's-Sadetü'l-ethâr*, thk. Muhammed Osman, Dârü'l-Kitabü'l-İlmiyye DKİ Yayınları, Beyrut 1971.
- Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî, *ez-Zavü'l-LâmiLi Ehl-i Karni't-Tâsi*, VI, Varü'l-Cil, Beyrut 1992.
- Nizâmeddin-i Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Sa'deddin Mesud b. Ömer Teftâzânî, *Şerh-i Akâid-i Nesefiyye*, thk. Ali Kemal, Dârü'lhyait'-Turasi'l-Arabi, Beyrut 2014.

Uludağ, Süleyman, "İbn Haldun", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 538-543.

Yücel, Yaşar, *Timur'un Orta Doğu-Anadolu Seferleri ve sonuçları (1393-1402)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Yüksel, Musa Şamil, "Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIII/1, 2008, s. 239-258.

Zemerî, *Telfikü'l-Ahbâr ve Telkihü'l-Âsâr fî Vekâi-i Kazan ve Bulgar ve Mülükü Tatar*, I, thk. İbrahim Şemseddin, Dârü'Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1908.